

Cees Nooteboom. *De ontvoering van Europa*. Atlas

Cees Nooteboom. *Mokusei! & De Boeddha achter de schutting*. De Arbeiderspers

Cees Nooteboom. *De koning van Suriname*. Rainbow Pocketboeken

Cees Nooteboom. *Zelfportret van een ander*. Atlas

Jaren hebben of liever krijgen namen en heten dan het jaar van de vrouw, het kind of het gezin. Doorgaans betreft het bedreigde of anderszins benarde grootheden, waarvoor twaalf maanden lang de speciale aandacht wordt gevraagd. Zo gaat het niet in de literatuur. Ook daar kunnen jaren namen krijgen, de naam van een schrijver bijvoorbeeld, maar dat gebeurt altijd achteraf en officieus, op grond van de aandacht die de schrijver getrokken heeft.

Zo was 1992 in Nederland onmiskenbaar het jaar van Harry Mulisch, die toen vijfenzestig werd en zijn *Ontdekking van de hemel* publiceerde. En 1993? Daarover kan, lijkt me, nauwelijks meningsverschil bestaan: 1993 was het jaar van Cees Nooteboom. Vreemd genoeg alleen niet in Nederland.

Nooteboom is bijna de enige Nederlandse schrijver die geen *Schwerpunkt* nodig had om in Duitsland (maar ook daarbuiten) tot de bovenste regionen door te dringen, veel verkocht en hoog geëerd. Getuige, onder andere, de Europese Literatuurprijs (?) die hij mocht ontvangen voor *Het volgende verhaal*, zijn Boekenweekgeschenk uit 1991 dat in Nederland door de kritiek zo hardvochtig werd neergesabeld.

Het buitenland heeft voor Nooteboom, zoals hij zelf in interviews heeft laten weten, de functie gehad van een 'hoger beroep' en daaruit is hij glansrijk te voorschijn gekomen: vrijgesproken, in eer hersteld en getroost met een vorstelijke schadevergoeding. Met Marcel Reich-Ranicki is men alom 'diep onder de indruk van deze Nooteboom' en de Nederlandse critici voor wie dat niet of minder geldt kijken met verbazing en andere gemengde gevoelens in de spiegel. Zo vergaat het mij althans, die naar aanleiding van *Het volgende verhaal* zelfs de woorden 'sjeike kitsch' in de mond heb genomen.

Het minste wat je onder zulke omstandigheden kunt doen is het boek in kwestie nog eens lezen. Hoe dwingend is de uitkomst van het buitenlandse hoger beroep? In elk geval zo dwingend dat ik het woord 'kitsch' (uitgelokt door een passage over kitsch in het boek zelf) terugneem: dat is te sterk uitgedrukt. Nootebooms vakmanschap is te groot om zo'n typering te rechtvaardigen. Maar ook na herlezing begrijp ik nog altijd heel goed hoe ik er op kwam.

Wat mij in *Het volgende verhaal* tegenstaat is de voortdurende suggestie van diepte en geheim, die niet wordt waargemaakt. Daarvoor zijn de noties die Nootebooms fantasie gebruikt te clichématig van aard: de dood als laatste reis, de ondoorgrondelijkheid van het heelal, de liefde als het 'echte leven'. Het verhaal balanceert op de rand van de kitsch, in weerwil van de aanwezige ironie en de vele verwijzingen naar Plato en Ovidius. En de tussen de regels gegeven oplossing van het raadsel (na hun meest intieme verhaal verteld te hebben veranderen de doden in sterren) - is die, hoe mythologisch verantwoord ook, in werkelijkheid niet een beetje

flauw?

Maar zoals gezegd, bij nader inzien vind ik dat het stilistische vernuft van de schrijver de zaak toch net aan de goede kant van de streep weet te houden. Geen kitsch dus, maar een proeve van - laten we zeggen - metafysisch amusement, een speelse exercitie die ook een heel wat zwaarder gewicht had kunnen krijgen.

Dat Nooteboom daartoe in staat is, heeft hij bewezen met *Rituelen*, naar mijn overtuiging zijn beste roman en in zekere zin het middelpunt van zijn hele oeuvre. In *Rituelen* gaat het om meer dan amusement, wat niet wil zeggen dat de roman zwaarwichtig zou zijn. Niet zozeer in de stijl ligt het verschil, als wel in de ernst van de inzet, die mij in het ene geval onvergelijkbaar veel groter lijkt te zijn dan in het andere geval.

Het volgende verhaal is het divertissement van een vakman; *Rituelen*, met zijn zo veel principiëlere thematiek, laat onder meer zien wat dit divertissement heeft mogelijk gemaakt. In deze roman bezweert Nooteboom zijn fascinatie voor het metafysische en het absolute, die wordt belichaamd door vader en zoon Taads. Hoe? Door de derde en belangrijkste hoofdpersoon Inni Wintrop een duidelijke grens te laten trekken tussen zijn wereld en die van de Taadsen.

De grens is er ook een tussen dood en leven. Inni kiest ondubbelzinnig voor het leven; de wereld mag in zijn ogen dan niet 'aanvaardbaar' zijn, 'dierbaar' kan zij misschien wel worden. 'Hij had een uitstekende plaats in de zaal, en het stuk was beurtelings horror, lyrisch, een spel der vergissingen, vertederend, wreed en obscene'. Anders dan de Taadsen met hun ascetische verachting van de wereld en van zichzelf, geeft Inni de voorkeur aan de erotiek (want vrouwen zouden als enigen toegang hebben tot het 'raadsel') en aan een niet al te streng estheticisme.

De rituelen uit de titel, die in Inni's leven zo'n belangrijke rol spelen, zijn voor hem esthetische vormen die misschien een band met het verleden slaan, maar niet meer met de eeuwigheid. Daarin komen ze overeen met de mythologische en metafysische grootheden waarmee Nooteboom in *Het volgende verhaal* jongleert - op een vrijblijvende manier, want van zoiets als een eigen literaire metafysica à la Mulisch, met een nieuw dwingend verband, is bij hem geen sprake.

Wel is er een besef van verlies, dat zich vertaalt in een ietwat vermoeid soort melancholie, smaakvol en elegant. Deze melancholie doet overigens niet pas met *Rituelen* haar intrede in Nootebooms werk; al in zijn debuut *Philip en de anderen* is zij aanwezig, gekoppeld aan het buitenstaanderschap van de hoofdpersoon. En zo is het gebleven, bij Nooteboom en bij zijn helden. Verdreven uit de eeuwigheid, gevallen in de tijd met zijn wisselvalligheden en zijn eindigheid, zijn zij vreemdelingen geworden, toeschouwers die er nooit helemaal bijhoren, en omdat ook de wereldlijke wortels blijkbaar niet al te sterk zijn, voelen zij zich nog het beste thuis op reis - daar waar de afstand tot de wereld en de anderen gewoon is.

Sinds kort is er echter iets merkwaardigs aan de hand. De tijd of liever de geschiedenis lijkt Nooteboom te hebben ingehaald. Dat zou je tenminste kunnen concluderen uit *De ontvoering van Europa*, een bundel met enkele van de toespraken die Nooteboom de laatste jaren in binnen- en buitenland heeft gehouden. In een ervan rekent hij zich tot 'de eerste echte Europeanen, dappere proefkonijnen van het

nieuwe continent, die de eenheid en de veelvormigheid in hun eigen bestaan hebben geïncorporeerd. Men zou ons moeten onderzoeken, wij zijn zeer waardevol voor de wetenschap'.

De ironie mag natuurlijk niet over het hoofd worden gezien, maar dat neemt niet weg dat Nootboom wel eens gelijk zou kunnen hebben. Opvallend is immers in deze - steeds voortreffelijk geformuleerde - toespraken hoe weinig vreemd Nootboom nog is.

Hij verkondigt alleszins redelijke standpunten. Hij is voor regionalisme en tegen nationalisme. Uitgenodigd voor een symposium over de 'Europese identiteit', weigert hij de abstractie en komt met een sympathiek persoonlijk relaas. Op een ander symposium verdedigt hij de autonomie van de verbeelding, die 'haar eigen gang' gaat en zich niet laat gebruiken als boodschappenjongen. Wie zou het niet met hem eens willen zijn? In de 'aangepaste vorm van zigeunerachtigheid', waarvan hij ergens gewag maakt, verdient het adjectief de meeste nadruk.

Waar zit het vreemde (dat uitdaagt, aan het denken zet, fascineert) dan bij Nootboom? Niet, zou ik zeggen, in zulke overbewust geschreven boeken als *Een lied van schijn en wezen* of *In Nederland*, waaruit in de toespraken bij herhaling en niet zonder zelfgenoegzaamheid wordt geciteerd. Zij behoren wat mij betreft, net als *Het volgende verhaal*, tot de categorie speelse exercities.

Meer kans biedt *Rituelen* of een op het eerste gezicht glashelder 'liefdesverhaal' als *Mokusei!*, dat onlangs - samen met het veel mindere *De Boeddha achter de schutting* - werd herdrukt. Het vreemde, het raadsel wordt hier concreet belichaamd door de Japanse vriendin van fotograaf Arnold Pessers, en wel in twee opzichten, want de vriendin (die Pessers 'Mokusei' heeft gedoopt) staat zowel voor de liefde als voor het 'andere' van de Japanse cultuur.

In beide opzichten faalt de hoofdpersoon: de vriendin verlaat hem, tot het geheime Japan dat hij zoekt weet hij niet door te dringen. Het raadsel blijft intact, omsloten door het verhaal, wat nog eens wordt versterkt door de circulaire vorm die Nootboom eraan heeft gegeven: Pessers' verhouding met Mokusei eindigt op exact dezelfde plaats en dezelfde manier als waarop zij is begonnen - alsof er tussen begin en eind niet vijf jaar zijn verlopen, alsof er niets is gebeurd. Dat laatste is niet echt een ontkenning, maar eerder een manier om het gebeurde zo volledig mogelijk, ongeschonden en ondoordringbaar, te bewaren: op de foto's van de hoofdpersoon en in het verhaal van de schrijver.

Het vreemde zit vanzelfsprekend ook in de reisverhalen, waar het van buiten komt, van de vreemde omgeving die de reiziger opzoekt. Nootboom is, zoals men weet, in Nederland de meester van het genre, en dat rechtvaardigt de uitgave - voor het eerst in boekvorm - van zijn vroegste reisverhalen, over het Caraïbische gebied, Spanje, Portugal, Marokko. In het voorwoord bij *De koning van Suriname* heeft Nootboom het met iets van vertedering over de 'onhandigheid' van de jonge schrijver die hij ooit is geweest. Terecht, want wie de Spaanse reisverhalen in deze bundel legt naast die in *De omweg naar Santiago* merkt onmiddellijk het verschil, dat niet alleen bestaat uit de toegenomen kennis en eruditie.

Desondanks is het aardig om te zien hoe Nootboom zich al van meet af aan

opstelt als de 'vreemdeling' of de 'treurige reiziger'. En in een van de verhalen ontbreekt ook de zelfvervreemding niet: 'Hoe langer je blijft, hoe meer je naar het zuiden zakt, des te meer loop je in de val, des te vreemder word je ook voor jezelf, tot je plotseling merkt dat je je omgeving aanvaardt als maatgevend en autonoom en jezelf als de bezoeker, de uitsluitende kijker, de dove luisteraar'.

Het is een zin die, zij het nog aarzelend, vooruit wijst naar datgene waarover hij schrijft in het meest interessante boek van het afgelopen Nooteboom-jaar, de bundel prozagedichten *Zelfportret van een ander*. Bijvoorbeeld naar een passage als deze: 'Zijn lichaam was de afstand geworden die het had afgelegd, het zou niets meer zeggen. Voor deze wellust had hij al zijn reizen gemaakt. Nu hij doof is hoort hij alles beter. Hij hoort de stenen zoals een steen zijn eigen geluid hoort, het onbreekbare nu van de tijd'.

Nooteboom exploreert in deze vaak cryptische teksten wat het reizen hem heeft geleerd. Niet voor niets begint hij met een evocatie van een oude, vermoeide Hermes en eindigt hij met het toekomstvisioen van een stille wereld waaruit de reiziger (of meer in het algemeen: de mens) is verdwenen: 'De dingen van hun naam beroofd en ongedaan gemaakt, de woorden uitgewist tot ook het eerste nooit gezegd was'.

Daartussenin krijgt de verwarring, de diversiteit van herinneringen en ego's, alle gelegenheid aan de oppervlakte te treden volgens het recept van Rimbaud: *Je est un autre* of Nootebooms eigen variant hiervan: 'Zielsverhuizing gebeurt niet na, maar tijdens het leven'. Enige orde ontstaat niettemin dank zij de tweedeling tussen stad en eiland. De naamloze 'hij' over wie Nooteboom schrijft, bevindt zich op beide plaatsen, telkens bedreigd met verdwijning. Maar waar dat in de stad neerkomt op een ondergaan in de anonimiteit van de 'menigte', is dat op het eiland een als 'bestemming' aanvaard doordringen tot of eenworden met de dingen, een anticipatie van de dood en van de uiteindelijke stilte.

Vreemd is Nooteboom zeker in zijn *Zelfportret van een ander*, vreemd op een zeer literaire manier. Dit zijn teksten die de lezer op afstand houden met hun weerbarstige vorm, terwijl ze tegelijkertijd de indruk wekken intiemer van aard te zijn dan de meeste andere dingen die hij heeft geschreven. Het raadsel wordt nu eens niet van buitenaf benaderd, maar van binnenuit in woorden vertaald, vanuit wat je - met Georges Bataille - een 'innerlijke ervaring' zou kunnen noemen.

Voor zover ik het kan overzien gebeurt dat niet vaak in Nootebooms oeuvre, met uitzondering wellicht van de poëzie, en daarom zijn deze prozagedichten iets bijzonders. Het is alsof Inni Wintrop alsnog even over de grens is gestapt, de wereld van de Taadsen in, om zich - in elk geval op papier - bloot te stellen aan de verscheurende leegte die daar moet heersen.

(de Volkskrant, 4-2-1994)